

Η θεωρία της μεταβολής των πολιτευμάτων και το ιδεώδες της άριστης πολιτείας στα Πολιτικά του Αριστοτέλη

Γιάννης Πλάγγεσης,
Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η πολιτική φιλοσοφία, ως θεωρητικός και πρακτικός λόγος, διαμορφώνεται σε συνάρτηση πάντοτε με το ευρύτερο διανοητικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, τους αντικειμενικούς δηλαδή όρους που καθορίζουν τη συγκεκριμένη κάθε φορά έκφρασή της, και αποσκοπεί τόσο στην εξήγηση του πολιτικού φαινομένου όσο και στη δικαιολόγησή του· είναι ταυτόχρονα μια έρευνα εξηγητική και κανονιστική. Ειδικότερα, η πολιτική φιλοσοφία ενδιαφέρεται να εξηγήσει τη συγκρότηση και λειτουργία της πολιτικής κοινωνίας ή κράτους, καθώς και να δικαιολογήσει τις σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής. Εξετάζει τις θεωρητικές προτάσεις που θεμελιώνουν τη θεσμική δομή της πολιτικής κοινωνίας, τις μορφές διακυβέρνησης και τις πρακτικές μέσω των οποίων ασκείται η εξουσία. Εξετάζει επίσης την κοινωνική διαστρωμάτωση και τους οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς που κάθε πολιτικό σύστημα προϋποθέτει για να υπάρξει. Παράλληλα, η πολιτική φιλοσοφία επιχειρεί να εκλογικεύσει την οικονομική και κοινωνική ανισότητα και το σύστημα δικαίου που τις

νομιμοποιεί. Στην πραγματικότητα, η πολιτική φιλοσοφία λειτουργεί τόσο ως επιστήμη όσο και ως ιδεολογία.¹

Στην κατεύθυνση αυτή, η πολιτική φιλοσοφία οφείλει να ερμηνεύσει το πολιτικό φαινόμενο με αναφορά τόσο στους υλικούς παράγοντες που καθορίζουν τις ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις όσο και στα ιδεολογικά μέσα που το δικαιολογούν και το νομιμοποιούν. Οφείλει να ερμηνεύσει το σύστημα εξουσίας σε συνάρτηση με την ταξική συγκρότηση της κοινωνίας και τις μορφές ταξικής πάλης, ως ένα σύστημα δηλαδή ταξικής κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, αλλά και ως ένα σύστημα ηγεμονίας. Κι' αυτό γιατί το πολιτικό συνυφαίνεται με το κοινωνικό και οι πολιτικές ιδέες σχετίζονται αμοιβαία με τις υλικές συνθήκες της ζωής στη διαλεκτική κίνηση της ιστορίας.² Στη βάση της αντίληψης αυτής, θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη με αναφορά σε δύο κυρίως κρίσιμα ζητήματα της προβληματικής του: τη θεωρία του για τη μεταβολή των πολιτευμάτων και τις απόψεις του για το ιδεώδες της 'άριστης πολιτείας'.

Όπως είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης, στα Πολιτικά του, προβαίνει σε μια ταξινόμηση ή τυπολογία των πολιτευμάτων στην οποία διακρίνει τρία ορθά πολιτεύματα: βασιλεία, αριστοκρατία και πολιτεία, και τις αντίστοιχες παρεκ-

¹ Για την πολιτική φιλοσοφία ως επιστήμη και ιδεολογία, βλ. το κείμενο του Macpherson, C. B., «The Deceptive Task of Political Theory», *Democratic Theory*, Oxford University Press, Oxford 1973, ιδιαίτερα σ. 198. Βλ. επίσης, Parekh, B., *Contemporary Political Thinkers*, Martin Robertson, Oxford 1982, σσ. 48 κ. ε. και Πλάγγεσης, Γ., *Αρχαία ελληνική, πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία: Σοφιστές, Πλάτων, Αριστοτέλης*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 29.

² Wood, N., *Reflections on Political Theory: A Voice of Reason from the Past*, Palgrave, Basingstoke 2002, σσ. 141 κ. ε. και Πλάγγεσης, όπ. παρ., σσ. 72 κ. ε. Για τη σημασία της έννοιας της ηγεμονίας, βλ. τη μελέτη του Simon, R., *Gramsci's Political Thought*, Lawrence and Wishart, London 1982, ιδιαίτερα σσ. 21-23.

βάσεις τους: τυραννία, ολιγαρχία και δημοκρατία. Ακολουθως, θέτει το ζήτημα για τη διατήρηση και τη μεταβολή των πολιτευμάτων. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το πιο ενδιαφέρον μέρος των αναλύσεων του Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* του είναι αυτό για τη διατήρηση και τη φθορά ή μεταβολή των πολιτευμάτων. Ιδιαίτερα, η θεωρία του για τη μεταβολή και τη διαδικασία μετάβασης από ένα πολίτευμα σ' ένα άλλο αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, την πλέον σημαντική συμβολή του στην ανάλυση του πολιτικού φαινομένου. Ο Αριστοτέλης θέτει το όλο ζήτημα σε συνάρτηση με τους κοινωνικούς όρους που το προσδιορίζουν. Εξετάζει την παθολογία των πολιτευμάτων και διερευνά τα κοινωνικά και πολιτικά αίτια που εξηγούν τη μεταβολή τους.

Σε ό,τι αφορά τη μεταβολή των πολιτευμάτων, ο Αριστοτέλης εξετάζει τόσο τα γενικά αίτια όσο και τα επιμέρους αίτια των μεταβολών. Καταρχάς, σύμφωνα με την άποψή του, η μεταβολή ενός πολιτεύματος μπορεί να συντελεστεί είτε με στάση είτε χωρίς στάση. Με τον όρο *στάσις* ο Αριστοτέλης δεν εννοεί γενικά τη μεταβολή ενός πολιτεύματος, αφού η μεταβολή μπορεί να συντελεστεί και με ειρηνικά μέσα και η στάση δεν συνεπάγεται αναγκαστικά πολιτική μεταβολή. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να ισχυριστούμε πως ο όρος *στάσις*, γενικά μιλώντας, σημαίνει γενική αστάθεια, μια έκρυθμη, επαναστατική κατάσταση, η οποία προκαλείται από ορισμένα αίτια και αποσκοπεί σε πολιτική μεταβολή. Διαφορετικά, με τον όρο *στάσις* εννοείται μια συνειδητή προσπάθεια για κατάληψη της εξουσίας και ανατροπή του πολιτεύματος, εν ανάγκη με προσφυγή στη βία και σ' άλλα μη νόμιμα μέσα.³ Στη διαπλοκή τους, οι

³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1301a 38-1301b 26, 1303a 13-25. Mulgan, R. G., *Aristotle's Political Theory*, Clarendon Press, Oxford 1977, σσ. 118-119 και Polansky, R., «Aristotle on Political Change», στο D. Keyt και F. D.

έννοιες της στάσης και της πολιτικής μεταβολής παραπέμπουν άμεσα στην έννοια της επανάστασης, όπως τουλάχιστον αυτή νοείται στη σύγχρονη προβληματική. Η έννοια της επανάστασης συνεπάγεται οπωσδήποτε τη βίαιη ανατροπή ενός πολιτικού συστήματος και τη ριζική αναδόμηση του κοινωνικού είναι, κατά κανόνα, προς το καλύτερο.⁴

Το ότι βεβαίως ο Αριστοτέλης πραγματεύεται στα Πολιτικά του τις επαναστατικές ανατροπές, καθόλου δεν σημαίνει ότι τις επιδοκιμάζει κιόλας. Αντιθέτως, και επειδή κυρίως τον ενδιαφέρει η διασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας, στην πραγματικότητα αποδοκιμάζει τα φαινόμενα πολιτικής αστάθειας, που δυνάμει μπορούν να οδηγήσουν σε επαναστατικές ανατροπές. Ωστόσο, η ηθική τους αποδοκιμασία δεν επηρεάζει και τις αναλύσεις του. Ο Αριστοτέλης παίρνει σοβαρά υπόψη του τις παθογένειες του πολιτικού φαινομένου και οι αναλύσεις του έχουν σαφώς επιστημονικό χαρακτήρα. Εξάλλου, τα συμπεράσματα μιας τέτοιας ανάλυσης μπορούν, κατά τη γνώμη του, να φανούν εξαιρετικά χρήσιμα για την επίτευξη του ηθικά και πολιτικά επιδιωκόμενου σκοπού, της πολιτικής σταθερότητας.⁵

Ο Αριστοτέλης υποβάλλει το φαινόμενο των επαναστατικών ανατροπών σε λεπτομερή ανάλυση με σκοπό να διερευνήσει τις κύριες και δευτερεύουσες αιτίες που το προκαλούν. Αναζητά τα αίτια των στάσεων, που οδηγούν στην μεταβολή ενός πολιτεύματος και στην αντικατάστα-

Miller, Jr. (επιμ.), *A Companion to Aristotle's Politics*, Blackwell, Oxford 1991, σσ. 324-325.

⁴ Βλ. σχετικά, Mulgan, όπ. παρ., σ. 119 και Polanski, όπ. παρ. Επίσης, Μπαγιόνας, Α., *Ελευθερία και δουλεία στον Αριστοτέλη*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 165. Για την έννοια της επανάστασης βλ. ενδεικτικά, P. Calvert, P., *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford University Press, Milton Keynes 1990, ιδιαίτερα σ. 3.

⁵ Mulgan, όπ. παρ., σ. 117.

σή του από κάποιο άλλο, αλλά και τα αίτια που οδηγούν στις εσωτερικές αλλοιώσεις ενός πολιτεύματος. Στην ανάλυσή του ο Αριστοτέλης ταξινομεί τα γενικά αίτια σε τρεις κύριες κατηγορίες: στα ψυχολογικά κίνητρα των στάσεων, που κυρίως αφορούν την κοινωνική ψυχολογία· στους σκοπούς των στάσεων, που κυρίως αφορούν κοινωνικά καθορισμένους στόχους, οικονομικούς ή πολιτικούς· και στις 'αρχές' των στάσεων, που κυρίως αφορούν τις κοινωνικές προϋποθέσεις των στάσεων: δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές ή αλλαγές στην οικονομία.⁶

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το πρώτο γενικό αίτιο των στάσεων και της ανατροπής ενός πολιτεύματος είναι οι αντιλήψεις που έχουν οι διαφορετικές κατηγορίες πολιτών για τη δικαιοσύνη και την ισότητα. Καθώς παρατηρεί, αν και όλοι οι πολίτες γενικά συμφωνούν για το δίκαιο και την ισότητα κατ' αξίαν, ότι δηλαδή τα αγαθά και τα πολιτικά αξιώματα θα πρέπει να διανέμονται ανάλογα με την προσφορά του καθενός στην πόλη, συμβαίνει να μη συμφωνούν ως προ το μέτρο της αξίας· δεν εννοούν όλοι το ίδιο πράγμα όταν χρησιμοποιούν τη λέξη 'αξία'. Για τους δημοκρατικούς αξία είναι η ελευθερία, ενώ για τους ολιγαρχικούς ο πλούτος και για τους αριστοκρατικούς η αρετή.⁷ Έ-

⁶ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1302a 16-22: «Ἐπεὶ δὲ σκοποῦμεν ἐκ τίνων αἱ τε στάσεις γίνονται καὶ αἱ μεταβολαὶ περὶ τὰς πολιτείας, ληπτέον καθόλου πρῶτον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν. εἰσι δὲ σχεδὸν ὥς εἰπεῖν τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, ἃς διοριστέον καθ' αὐτὰς τύπῳ πρῶτον. δεῖ γὰρ λαβεῖν πῶς τε ἔχοντες στασιάζουσι καὶ τίνων ἔνεκεν, καὶ τρίτον τίνες ἀρχαὶ γίνονται τῶν πολιτικῶν ταραχῶν καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους στάσεων». Μπαγιόνας, ὀπ. παρ., σσ. 165 κ. ε., Mulgan, ὀπ. παρ., σσ. 119 κ. ε. και Simpson, P. L. P., *A Philosophical Commentary on the Politics of Aristotle*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London 1998, σσ. 369 κ. ε., 385.

⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1301b 35-40: «ὁμολογοῦντες δὲ τὸ ἀπλῶς εἶναι δίκαιον τὸ κατ' ἀξίαν, διαφέρονται, καθάπερ ἐλέχθη πρότερον, οἱ μὲν ὅτι, ἐὰν κατὰ τὶ ἴσοι ᾧσιν, ὅλως ἴσοι νομίζουσιν εἶναι, οἱ δ' ὅτι,

τσι, εκείνοι που επιθυμούν την ισότητα συμβαίνει να επαναστατούν γιατί νομίζουν πως αδικούνται έναντι όσων πλεονεκτούν ή εκείνοι που επιθυμούν την ανισότητα και την υπεροχή συμβαίνει να επαναστατούν γιατί, αν και υπερέχουν έναντι των άλλων, δεν πλεονεκτούν αλλά βρίσκονται σε ίση ή κατώτερη μοίρα σε σχέση με τους άλλους.⁸ Διαφορετικά, οι στάσεις ξεσπούν γιατί οι μεν αντιλαμβάνονται την ισότητα ως αριθμητική ισότητα ενώ οι δε ως γεωμετρική ισότητα. Για παράδειγμα, οι δημοκρατικοί στασιάζουν γιατί καθώς θεωρούν τους εαυτούς τους ίσους ως προς μίαν άποψη (ως προς την ελευθερία) νομίζουν πως πρέπει να είναι ίσοι από κάθε άποψη· ενώ οι ολιγαρχικοί θεωρώντας τους εαυτούς τους ως άνισους (ως προς τον πλούτο) νομίζουν πως πρέπει να είναι άνισοι από κάθε άποψη.⁹

ἐὰν κατὰ τὶ ἄνισοι, πάντων ἀνίσων ἀξιοῦσιν ἑαυτούς. διὸ καὶ μάλιστα δύο γίνονται πολιτεῖαι, δῆμος καὶ ὀλιγαρχία». - *Ηθικά Νικομάχεια*, 1131a 24-28: «τὴν μέντοι ἀξίαν οὐ τὴν αὐτὴν λέγουσι πάντες, ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ ἐλευθερίαν, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ πλοῦτον, οἱ δ' εὐγένειαν, οἱ δ' ἀριστοκρατικοὶ ἀρετὴν. ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι». Βλ. επίσης Mulgan, *ὅπ. παρ.*, σ. 120 και Μπαγιόνας, *ὅπ. παρ.*, σ. 166.

⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1302a 24-31: «οἱ μὲν γὰρ ἰσότητος ἐφίεμενοι στασιάζουσιν ἂν νομίζωσιν ἔλαττον ἔχειν ὄντες ἴσοι τοῖς πλεονεκτοῦσιν, οἱ δὲ τῆς ἀνισότητος καὶ τῆς ὑπεροχῆς ἂν ὑπολαμβάνωσιν ὄντες ἄνισοι μὴ πλέον ἔχειν ἀλλ' ἴσον ἢ ἔλαττον... ἐλάττους τε γὰρ ὄντες ὅπως ἴσοι ὥσι στασιάζουσι, καὶ ἴσοι ὄντες ὅπως μείζους». Μπαγιόνας, *ὅπ. παρ.*, σ. 166.

⁹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1301 b 26-30, 35-40: «πανταχοῦ γὰρ διὰ τὸ ἄνισον ἢ στάσις, οὐ μὴν εἰ τοῖς ἀνίσοις ὑπάρχει ἀνάλογον· ... ὅλως γὰρ τὸ ἴσον ζητοῦντες στασιάζουσιν. ἔστι δὲ διττὸν τὸ ἴσον· τὸ μὲν γὰρ ἀριθμῶ τὸ δὲ κατ' ἀξίαν ἔστιν». Mulgan, *ὅπ. παρ.*, σ. 120. Βλ. επίσης, Wood, E. M., and Wood, N., *Class Ideology and Ancient Political Theory: Socrates, Plato, Aristotle in social Context*, Blackwell, Oxford 1978, σσ. 237 κ. ε. Οι Woods, σ' αυτή την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη τους, τονίζουν ιδιαίτερα τη σχέση ανάμεσα στη διανεμητική δικαιο-

Το δεύτερο γενικό αίτιο, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αφορά το αντικείμενο ή το σκοπό των επαναστατικών ανατροπών. Κατά τη γνώμη του, το αντικείμενο ή ο σκοπός των στάσεων ορίζεται ως επιδίωξη κέρδους ή τιμής. Οι πολίτες στασιάζουν είτε για να αποκτήσουν πλούτη είτε για να αποκτήσουν τιμή, δηλαδή πολιτική εξουσία. «Όσοι επαναστατούν», παρατηρεί, «το κάνουν είτε για το κέρδος είτε για τα αξιώματα και τα αντίθετά τους».¹⁰ Βεβαίως, ο πλούτος και η πολιτική εξουσία, σε σχέση με αυτούς που τα κατέχουν και ο τρόπος που τα χρησιμοποιούν, μπορούν να αποτελέσουν αιτίες στάσεων και επαναστατικών ανατροπών. Εξάλλου, η ύβρις των κυβερνώντων και ο φόβος ή η περιφρόνηση των πολιτών προς τους κυβερνώντες σε ότι αφορά τον τρόπο άσκησης της εξουσίας ή η υπεροχή που σχετίζεται με την υπερβολική συγκέντρωση δύναμης από ένα ή περισσότερα άτομα μπορούν να αποτελέσουν αιτίες επαναστατικών ανατροπών.¹¹ Είναι προφανές ότι, για το φιλόσοφο, οι αντιλήψεις των πολιτών για την ισότητα και τη δικαιοσύνη όσο και οι σκοποί των στάσεων καθορίζονται κοινωνικά. Διαφορετικά, το κοινωνικό και το πολιτικό είναι αλληλένδετα στις αναλύσεις του Αριστοτέλη.¹²

σύνη και την αναλογική ισότητα και θεωρούν πως για τον Αριστοτέλη η κύρια αιτία των επαναστατικών ανατροπών, των στάσεων, θα πρέπει να αναζητηθεί στην ανισότητα. «Ο Αριστοτέλης», παρατηρούν, «είναι πεπεισμένος ότι η 'αιτία' των στάσεων βρίσκεται στην ανισότητα, ότι το πάθος για ισότητα – είτε πρόκειται για αριθμητική ή αναλογική ισότητα – βρίσκεται στη βάση των στάσεων» (όπ. παρ., σ. 240).

¹⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1302a 31-3: «περὶ ὧν δὲ στασιάζουσιν ἔστι κέρδος καὶ τιμὴ καὶ τὰναντία τούτοις». Mulgan, όπ. παρ., σ. 122 και Μπαγιόνας, όπ. παρ., σσ. 167-68.

¹¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1302a 36 κ. ε.

¹² Βλ. σχετικά, Μπαγιόνας, όπ. παρ., σσ. 167-168, Mulgan, όπ. παρ., σσ. 121 κ. ε. και Polansky, όπ. παρ., σσ. 330-31.

Το τρίτο γενικό αίτιο αφορά τις προϋποθέσεις των στάσεων. Πρόκειται ουσιαστικά για τους όρους εκείνους που είναι αναγκαίοι για να πραγματοποιηθούν οι στάσεις. Θα μπορούσαμε γι αυτό να κάνουμε λόγο για 'αρχές' των στάσεων. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις αρχές των στάσεων κυρίως σε ό,τι αφορά την κοινωνική διαστρωμάτωση και τις οικονομικές σχέσεις. Κατά την άποψή του, οι δημογραφικές αλλαγές στη σύνθεση του πληθυσμού, διαταράσσοντας την κοινωνική ισορροπία ανάμεσα στις διαφορετικές κατηγορίες πολιτών, μπορούν δυνάμει να δημιουργήσουν επαναστατικές καταστάσεις. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της πολιτείας, όταν αυξηθεί δυσανάλογα το πλήθος των απόρων, το πολίτευμα μετατρέπεται ως προς την κοινωνική του σύνθεση σε δημοκρατία ή στην περίπτωση της δημοκρατίας, όταν αυξάνονται οι εύποροι είτε σε αριθμό είτε σε περιουσίες, το πολίτευμα μετατρέπεται ως προς την κοινωνική του σύνθεση σε ολιγαρχία ή δυναστεία.¹³ Σε ό,τι αφορά τις οικονομικές σχέσεις, η άποψη του Αριστοτέλη είναι ότι οι διακυμάνσεις στην οικονομία μπορεί να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές ως προς το δικαίωμα εκλογής στα δικαστικά και βουλευτικά αξιώματα και μ' αυτόν τον τρόπο να οδηγήσουν σε μεταβολή του πολιτεύματος. Για παράδειγμα, στις ολιγαρχίες ή στην πολιτεία, ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες είναι δυνατόν να επιτρέψουν σε όλους τους πολίτες να καταβάλλουν το τίμημα για να εκλεγούν σε ανώτερα πολιτικά αξιώματα. Σε μια τέτοια περίπτωση, το πολίτευμα μετατρέπεται ως προς την ουσία του σε δημοκρατικό.¹⁴

Σε ό,τι αφορά τη μεταβολή των πολιτευμάτων, ο Αριστοτέλης, καθώς ήδη αναφέραμε, τονίζει ιδιαίτερα τη σχέ-

¹³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1302b 33 κ. ε. Μπαγιόνας, όπ. παρ., σσ. 168-69 και Mulgan, όπ. παρ., σ. 123.

¹⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1306 κ. ε. Μπαγιόνας, όπ. παρ., σ. 168 και Mulgan, όπ. παρ., σ. 123.

ση στάσης και μεταβολής και σ' αυτή την κατεύθυνση είναι που συζητά τις επιμέρους αιτίες της μεταβολής. Σε ό,τι αφορά το δημοκρατικό πολίτευμα, αναφέρεται στη δραστηριότητα του δημαγωγού. Ενώ για το ολιγαρχικό και το αριστοκρατικό πολίτευμα αναφέρεται στις διαφωνίες που εμφανίζονται ανάμεσα στα μέλη της κυρίαρχης τάξης αλλά και στον τρόπο που ασκείται η εξουσία σ' αυτά, με αποτέλεσμα είτε να οξύνεται η κοινωνική ανισότητα είτε να αδικούνται οι πολίτες. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της αριστοκρατίας και της 'πολιτείας', επειδή πρόκειται για μεικτά πολιτεύματα, επιμέρους αίτιο της μεταβολής τους μπορεί να θεωρηθεί η αλλοίωση της σύνθεσης του πολιτεύματος και γι' αυτό η παραβίαση του ισχύοντος σ' αυτά δικαίου.¹⁵

Σε κάθε περίπτωση, ο Αριστοτέλης είναι σε θέση να αντιληφθεί πλήρως τη συνάρτηση του κοινωνικού με το πολιτικό και να καθορίσει τα βασικά αίτια των κοινωνικών συγκρούσεων και των επαναστατικών ανατροπών. Οι πολίτες επαναστατούν εξαιτίας της κοινωνικής ανισότητας και της προσβολής του αισθήματος δικαίου και γιατί επιδιώκουν την απόκτηση οικονομικής δύναμης και πολιτικής εξουσίας. Στη βάση της αντίληψης αυτής βρίσκεται ουσιαστικά μια ταξική θεώρηση του κοινωνικού είναι και από την άποψη αυτή οι αναλύσεις του Αριστοτέλη παραπέμπουν σε μια κοινωνιολογικού τύπου προσέγγιση των επαναστατικών ανατροπών.¹⁶

¹⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1304 b 19 κ. ε.

¹⁶ Ο επιστήμονας, κοινωνιολόγος, Αριστοτέλης, υιοθετώντας τον τρόπο του φυσικού επιστήμονα και προσεγγίζοντας το πολιτικό φαινόμενο ως φυσικός φιλόσοφος, παρατηρεί και αναλύει τις διαδικασίες συγκρότησης και φθοράς των οργανωμένων ανθρώπινων κοινωνιών. Στην πραγματικότητα, για να εξηγήσει το πολιτικό φαινόμενο, υποβάλλει σε ταξική ανάλυση την κοινωνική δομή και τις μορφές διακυβέρνησης που την εκφράζουν, καθώς και τις διαδικασίες των κοινωνικοπολιτικών ανατροπών. Βλ. ενδεικτικά τις αναλύσεις του Αριστοτέλη στο τέταρτο βιβλίο των *Πολιτικών*, κεφ. 3, 1290b

Βεβαίως, ο επιστήμονας Αριστοτέλης, που ανατέμνει το πολιτικό φαινόμενο και ως σύγχρονος κοινωνιολόγος αναλύει τις επαναστατικές μεταβολές, φαίνεται να συνυπάρχει με τον ιδεολόγο Αριστοτέλη, τον φιλόσοφο που επιχειρεί να στηρίξει και να εκλογικεύσει μια συντηρητική ιδεολογία. Ότι υποστηρίζω εδώ είναι πως οι αναλύσεις του Αριστοτέλη για το πολιτικό φαινόμενο αποσκοπούν τόσο στην εξήγησή του όσο και στη δικαιολόγησή του. Διαφορετικά, η μεθοδολογική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου, η αναζήτηση των αιτίων που το καθιστούν νοητό και εξηγούν τόσο τη συγκρότησή του όσο και τη μεταβολή του, υποτάσσεται σε μια συντηρητική ιδεολογία, η οποία αποτυπώνεται πληρέστερα σ' ένα αυστηρά ιεραρχημένο, εξουσιαστικό πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης, στο ιδεώδες της 'άριστης πολιτείας'.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη εκφράζεται στο ζήτημα της δουλείας. Όπως είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης, στις αναλύσεις του για τη σχέση κυρίου και δούλου και σε αντίθεση με ορισμένες απόψεις των Σοφιστών, υπερασπίζεται τη φύσει δουλεία και δικαιολογεί τη διάκριση των ανθρώπων σε ελεύθερους και δούλους. Κατά κάποιον τρόπο, η διάκριση αυτή αποτελεί την πρώτη ορίζουσα στο ιεραρχικό και εξουσιαστικό πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης που υιοθετεί. Στο πρότυπο αυτό δεν τίθεται ζήτημα αμφισβήτησης της υπάρχουσας

38 – 1291b 14, καθώς και τις αναλύσεις του για την κοινωνική συγκρότηση της 'άριστης πολιτείας', για την οποία θα κάνουμε λόγο στη συνέχεια της παρούσας μελέτης. Βλ. επίσης και τις εύστοχες παρατηρήσεις της εξαιρετικά ενδιαφέρουσας μελέτης του Randall, J. H., Jr., *Aristotle*, Columbia University Press, New York 1960, σσ. 256 κ. ε.

κοινωνικής δομής και ο θεσμός της δουλείας δικαιολογείται.¹⁷

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, η συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη εκφράζεται στις αναλύσεις του για την τυπολογία των πολιτευμάτων, στον τρόπο δηλαδή που τα ταξινομεί και τα αξιολογεί. Για παράδειγμα, ταξινομεί την ολιγαρχία και τη δημοκρατία, που έχουν αντίστοιχα ως κυρίαρχες αρχές τους τον πλούτο και την ελευθερία, στα ημαρτημένα πολιτεύματα και τα αποδοκιμάζει. Ενώ, την 'πολιτεία', το πολίτευμα που ο φιλόσοφος προτιμά στην πράξη, ένα μείγμα ολιγαρχικών και δημοκρατικών στοιχείων, το ταξινομεί στα ορθά πολιτεύματα, το αντιπαραθέτει στη δημοκρατία και το επιδοκιμάζει.¹⁸ Το δημοκρατικό πολίτευμα στην ακραία του μορφή όπου, κατά τη γνώμη του, κυριαρχεί ο δήμος και όχι ο νόμος, είναι ένα κατεξοχήν άνομο πολίτευμα, συνώνυμο της τυραννίας, «Η ακραία ολιγαρχία [η δυναστεία] και η ακραία δημοκρατία [η εξουσία του δήμου]», παρατηρεί, «είναι στην πραγματικότητα τυραννικά καθεστώτα που έχουν διασπαστεί σε πολλούς τυράννους». Ενώ η 'πολιτεία', το πολίτευμα της μεσαίας τάξης, λόγω της σύνθεσής της, και επειδή τείνει, κατά τη γνώμη του, να εξασφαλίζει πιο αποτελεσματικά τη διατήρησή της, είναι

¹⁷ Για τις απόψεις του Αριστοτέλη περί δουλείας, βλ. ενδεικτικά, Μπαγιόνας, όπ. παρ., σσ. 79-124, Πλάγγεσης, όπ. παρ., σσ. 245-250 και Mulgan, όπ. παρ., σσ. 40-44. Βλ. επίσης, Kraut, R., *Aristotle: Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2002, σσ. 277-305, Roberts, J., [Routledge Philosophy Guidebook to] *Aristotle and the Politics*, Routledge, London 2009), σσ. 41-51, Smith, N. D., «Aristotle's Theory of Natural Slavery», στο *A Companion to Aristotle's Politics*, σσ. 142-55, de Ste. Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World: from the Archaic Age to the Arab Conquests*, Duckworth, London 1981, σσ. 416-418 και Wolff, F., *Ο Αριστοτέλης και η Πολιτική*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1995, σσ. 100-106.

¹⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1293 b 22 κ. ε.

ένα 'αστασίαστο , και γι' αυτό ένα άριστο στην πράξη πολίτευμα.¹⁹

Η συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη εκφράζεται επίσης και στον τρόπο που αντιμετωπίζει τις επαναστατικές μεταβολές. Εδώ, ο φιλόσοφος ενδιαφέρεται για τη γνώση των αιτίων που προκαλούν τη φθορά και τη μεταβολή των πολιτευμάτων, γιατί η γνώση αυτή αποτελεί, κατά τη γνώμη του, βασική προϋπόθεση για τη διατήρησή τους. «Όταν γνωρίζουμε τους λόγους για τους οποίους φθείρονται τα πολιτεύματα», παρατηρεί, «γνωρίζουμε και τους λόγους για τους οποίους διατηρούνται».²⁰ Ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει γενικά τις επαναστατικές μεταβολές ως παθολογικά φαινόμενα. Αν γνωρίζουμε τις αιτίες που τις προκαλούν και τις διαδικασίες με τις οποίες πραγματοποιούνται, τότε μπορούμε, ενδεχομένως, να υποδείξουμε τα κατάλληλα μέτρα για την αποφυγή τους.²¹ Από μια ορισμένη άποψη, καθώς επισημαίνεται, «η θεωρία του Αριστοτέλη για τις επαναστατικές μεταβολές υποτάσσεται σε

¹⁹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1292 a 4-6, 1312 b 34-38, 1293 b 33-34, 1296 a 7-10. Για τις απόψεις του Αριστοτέλη περί 'πολιτείας', βλ. την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ανάλυση των Woods, *Class Ideology ...*, σσ. 243 κ. ε. Οι Woods υποστηρίζουν πως ο Αριστοτέλης επινόησε το πολίτευμα της 'πολιτείας' το οποίο αν εφαρμοζόταν στην Αθήνα, στο πλαίσιο της επικυριαρχίας της μακεδονικής δυναστείας, θα μπορούσε να έχει σημαντικά αποτελέσματα. Θα μπορούσε δηλαδή να δημιουργήσει «τον καλύτερο δυνατό κόσμο εξαλείφοντας τη μόνιμη απειλή των επαναστατικών ανατροπών, των στάσεων, μέσω της ειρήνευσης του λαού και της εξασφάλισης και ενδυνάμωσης των 'σπουδαίων' και των αξιών τους, και δημιουργώντας μια γενική κατάσταση εσωτερικής ειρήνης όπου η Μακεδονική ηγεμονία θα μπορούσε να διατηρηθεί πιο εύκολα και αποτελεσματικά» (όπ. παρ., σ. 249).

²⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1307 b 27-29: «πρῶτον μὲν οὖν δηλον ὅτι, εἴπερ ἔχομεν δι' ὧν φθείρονται αἱ πολιτεῖαι, ἔχομεν καὶ δι' ὧν σώζονται».

²¹ Μπαγιόνας, όπ. παρ., σ. 170 και Mulgan, όπ. παρ., σ. 117.

μια στατική αντίληψη για την πράξη». Για τον Αριστοτέλη, «η πράξη υπάρχει για χάρη της 'σχολής' και της θεωρίας, ο πόλεμος για χάρη της ειρήνης». Συνεπώς, θα μπορούσε να δεχθεί κανείς ότι ο στατικός τρόπος σκέψης που υιοθετεί ο φιλόσοφος «θεμελιώνει ή εκλογικεύει μια συντηρητική πολιτική ιδεολογία».²²

Αλλά εκεί όπου η συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη εκδηλώνεται απερίφραστα είναι στο αριστοκρατικό ιδεώδες όπως αυτό περιγράφεται αναλυτικά στα βιβλία Η και Θ των *Πολιτικών* του. Σ' αυτά τα βιβλία η πολιτική θέση του φιλοσόφου, ως ιδεολογικού εκφραστή των αριστοκρατικών αξιών, αποτυπώνεται με τη μεγαλύτερη δυνατή ενάργεια. Από τις αναλύσεις του καθίσταται φανερό ότι αυτό που κυρίως τον ενδιαφέρει δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επίτευξη του αγαθού. Η πόλη δεν υπάρχει απλώς για την εξασφάλιση της ζωής αλλά για την επίτευξη του αγαθού, της ευδαιμονίας, του 'ευ ζην'. Διαφορετικά, ο σκοπός της πολιτείας δεν μπορεί να είναι απλώς η εξασφάλιση της υλικής ευημερίας και της ασφάλειας. Ο πραγματικός σκοπός της πολιτείας είναι η επίτευξη της ευδαιμονίας που συμπεριλαμβάνει και την εκπλήρωση ενός ορισμένου τρόπου ζωής ο οποίος συνεπάγεται τιμές και αξιώματα στη βάση της πολιτικής αρετής. Γι αυτό, το πολίτευμα στο οποίο, κατά τη γνώμη του φιλοσόφου, επιτυγχάνεται το υπέρτατο αγαθό της πόλης δεν είναι άλλο από την αριστοκρατία ή την άριστη πολιτεία.²³

²² Μπαγιόνας, όπ. παρ. και Mulgan, όπ. παρ., 100. Βλ. και Αριστοτέλη, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1177 a 25 -1177 b 7.

²³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1252 b 30-31, 1328 b 33-37. Mulgan, όπ. παρ., σ. 81, Πλάγγεσης, όπ. παρ., σ. 280. Επίσης, Wood, E. M., *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought, from Antiquity to the Middle Ages*, Verso, London 2008, σ. 90 και Roberts, όπ. παρ., σσ. 112, 116.

Ό,τι καταδεικνύει πληρέστερα τη συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη δεν είναι παρά ο τρόπος με τον οποίο συγκροτεί την άριστη πολιτεία του. Ως προς την κοινωνική της σύνθεση, η άριστη πολιτεία συγκροτείται στη βάση μιας κρίσιμης διαφοροποίησης: στο ό,τι δηλαδή αποτελείται από εκείνους που συνιστούν τα οργανικά μέρη της πολιτικής ολότητας και από εκείνους που δεν είναι παρά η απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη της πολιτείας. Στην πραγματικότητα, αν και η πολιτεία αυτή συγκροτείται από ίσους πολίτες, η συγκρότησή της προϋποθέτει μια αυστηρή ταξική διάρθρωση. Προϋποθέτει τον αποκλεισμό από τη συμμετοχή στην άσκηση της εξουσίας όσων ασχολούνται με τις παραγωγικές διαδικασίες, για το λόγο ότι δεν μπορούν να επιτελούν λειτουργίες που αφορούν το σκοπό της πολιτείας. Η θέση αυτή του Αριστοτέλη διατυπώνεται στην βάση της ακόλουθης προκείμενης: Στην πόλη, όπως και στα άλλα σύνθετα φυσικά σώματα, υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στις αναγκαίες συνθήκες και τα οργανικά μέρη. «Επειδή όμως οι συνθήκες που είναι αναγκαίες για την ύπαρξη ενός όλου δεν αποτελούν οργανικά μέρη του όλου που υπηρετούν, είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ως μέρη της πόλης τα στοιχεία που είναι αναγκαία για την ύπαρξη των πόλεων ή οποιασδήποτε άλλης ένωσης που συγκροτεί μίαν ολότητα».²⁴

Με βάση την προκείμενη αυτή, ο Αριστοτέλης ορίζει ότι οργανικά μέρη της άριστης πολιτείας δεν μπορεί παρά να είναι μόνον οι πραγματικά ενάρετοι πολίτες, οι όντως

²⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1328 a 21-25: «Ἐπεὶ δ' ὥσπερ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ φύσιν συνεστώτων οὐ ταῦτά ἐστι μόρια τῆς ὅλης συστάσεως ὧν ἄνευ τὸ ὅλον οὐκ ἂν εἴη, δηλὸν ὡς οὐδὲ πόλεως μέρη θετέον ὅσα ταῖς πόλεσιν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν, οὐδ' ἄλλης κοινωνίας οὐδεμιᾶς ἐξ ἧς ἔν τι τὸ γένος». Βλ. και Αριστοτέλης, *Ηθικά Ευδήμεια*, 1214 b 6 κ. ε. Wood, *Citizens to Lords ...*, σ. 91 και Roberts, *όπ. παρ.*, σ. 116.

δίκαιοι πολίτες, γιατί είναι αυτοί που μπορούν να πραγματοποιήσουν το σκοπό της πολιτείας. Οι εργάτες, οι γεωργοί και οι έμποροι, και φυσικά οι δούλοι και οι γυναίκες, δεν διάγουν βίο κατάλληλο για τις ανώτερες λειτουργίες της πολιτείας και τα επαγγέλματά τους ευνοούν αξίες αντίθετες προς αυτές της πραγματικής αρετής.²⁵ Τις ανώτερες λειτουργίες της πολιτείας - την ίδια τη διακυβέρνηση, τη λήψη των σημαντικών αποφάσεων, τη διαχείριση της οικονομίας, τα ζητήματα του πολέμου και τα θρησκευτικά καθήκοντα - πρέπει να τις ασκούν οι πραγματικοί πολίτες. Είναι αυτοί που διαθέτουν έγγεια ιδιοκτησία ανώτερη μόρφωση και καταγωγή, αφού οι βάνανσοι δεν μπορούν εξ ορισμού να αποτελούν μέρος της πολιτείας.²⁶

²⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1328 b 33-1329 a 2: «ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν σκοποῦντες περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας, αὕτη δ' ἐστὶ καθ' ἣν ἡ πόλις ἂν εἴη μάλιστ' εὐδαίμων, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ὅτι χωρὶς ἀρετῆς ἀδύνατον ὑπάρχειν εἴρηται πρότερον, φανερόν ἐκ τούτων ὡς ἐν τῇ κάλλιστα πολιτευομένῃ πόλει καὶ τῇ κεκτημένῃ δικαίους ἄνδρας ἀπλῶς, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, οὔτε βάνανσον βίον οὐτ' ἀγοραῖον δεῖ ζῆν τοὺς πολίτας (ἀγεννῆς γὰρ ὁ τοιοῦτος βίος καὶ πρὸς ἀρετὴν ὑπεναντίος), οὐδὲ δὴ γεωργοὺς εἶναι τοὺς μέλλοντας ἔσεσθαι (δεῖ γὰρ σχολῆς καὶ πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἀρετῆς καὶ πρὸς τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς)». Για τον αποκλεισμό των παραπάνω κοινωνικών κατηγοριών (εργατῶν, ἐμπόρων, γεωργῶν) ἀπὸ τὴν ἀρίστη πολιτεία τοῦ Αριστοτέλη, βλ. καὶ τὸ ἐνδιαφέρον σχόλιο τοῦ Kulmann, W., *Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Αριστοτέλη*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σσ. 119-120. Βλ. ἐπίσης, Mulgan, ὅπ. παρ., σ. 94, Depew, D. J., «Politics, Music, and Contemplation in Aristotle's Ideal State», στο *A Companion to Aristotle's Politics*, σσ. 362-63, Simpson, ὅπ. παρ., σσ. 221-22 καὶ Woods, *Class Ideology ...*, σσ. 221-22, 242, 247. Σχετικὰ με τοὺς παραπάνω αποκλεισμούς βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Kraut, ὅπ. παρ., σσ. 214-220 (για τὸν αποκλεισμό των γυναικῶν σσ. 214-15).

²⁶ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1329 a 3-39. Wood, *Citizens to Lords*, σσ. 91-92, Mulgan, ὅπ. παρ., σσ. 94-95, Roberts, ὅπ. παρ., σ. 117, καὶ Simpson, ὅπ. παρ., σσ. 222-23. Για τὸν Αριστοτέλη, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία στὴν ἀρίστη πολιτεία τοῦ ἀνατίθεται οὐσιαστικά στους γαιοκτῆμονες οἱ ὁποῖοι καὶ μόνοι μποροῦν ἐναλλακτικά νὰ ἀσκοῦν τὰ στρατιωτικά

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, καθίσταται προφανές ότι η άριστη πολιτεία που οραματίζεται ο Αριστοτέλης είναι μια ταξικά διαρθρωμένη πολιτεία, μια πολιτεία στην οποία μια μικρή μειοψηφία πολιτών διαχειρίζεται την εξουσία για λογαριασμό της κοινωνίας ως ολότητας. Το μοντέλο συγκρότησης της άριστης πολιτείας που προτείνει δεν είναι απλώς ένα συντηρητικό μοντέλο, είναι ένα ιεραρχικό και εξουσιαστικό μοντέλο που αντανακλά γενικότερα την ιεραρχική δομή του πραγματικού. Όπως γίνεται γενικότερα δεκτό, ο Αριστοτέλης, τόσο στα *Ηθικά Νικομάχεια* όσο και στα *Πολιτικά* του, υποτάσσει τις αναλύσεις του σε δύο βασικές αρχές οι οποίες αντλούνται από τη γενική θεωρία του για τη φύση. Οι αρχές αυτές αφορούν την ιδέα του σκοπού ή του τέλους προς τον οποίο τείνει κάθε διαδικασία και την ιδέα της εσωτερικής ιεραρχικής δομής της φυσικής τάξης. Ειδικότερα, η αρχή της ιεραρχικής δομής του πραγματικού φαίνεται να καθορίζει τη δομή του κοινωνικού είναι και συνεπώς την ταξική διάρθρωση της πόλης, στην οποία η κοινωνική ελίτ ταυτίζεται με το πολιτικό σώμα, κατέχει την εξουσία και διευθύνει τις σημαντικές υποθέσεις της πόλης. Εξάλλου, από την ανάλυση που προηγήθηκε, αλλά και από τις αρετές που στα *Ηθικά Νικομάχεια* αποδίδει στον ενάρετο άνθρωπο –ελευθεριότητα, μεγαλο-

και τα πολιτικά αξιώματα. Το παρακάτω απόσπασμα των *Πολιτικών* είναι εξαιρετικά δηλωτικό: «ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς κτήσεις δεῖ εἶναι περὶ τούτους [τὸ πολεμικὸν καὶ τὸ βουλευόμενον]. ἀναγκαῖον γὰρ εὐπορίαν ὑπάρχειν τοῖς πολίταις, πολῖται δὲ οὗτοι. τὸ γὰρ βάνανυσον οὐ μετέχει τῆς πόλεως, οὐδ' ἄλλο οὐθὲν γένος ὃ μὴ τῆς ἀρετῆς δημιουργὸν ἐστίν. τοῦτο δὲ δῆλον ἐκ τῆς ὑποθέσεως· τὸ μὲν γὰρ εὐδαιμονεῖν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν μετὰ τῆς ἀρετῆς, εὐδαίμονα δὲ πόλιν οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας. φανερόν δὲ καὶ ὅτι δεῖ τὰς κτήσεις εἶναι τούτων, εἴπερ ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς γεωργοὺς δούλους ἢ βαρβάρους ἢ περιοίκους». *Πολιτικά*, 1329 a 17-26. Βλ. και *Ηθικά Νικομάχεια*, 1099 a 30-1099 b 5. Woods, *Class Ideology ...*, σσ. 220, 247-48 και Depew, *όπ. παρ.*, σ. 364.

πρέπεια, μεγαλοψυχία- καθίσταται προφανές ότι ο Αριστοτέλης συµμερίζεται πλήρως το αριστοκρατικό ιδεώδες.²⁷

²⁷ Wood, *Citizens to Lords*, σσ. 97, 86 και Roberts, όπ. παρ., σσ. 62 κ. ε. Βλ. και *Ηθικά Νικομάχεια*, 1124 b 6 -1125 a. Η τελεολογική θεώρηση της φύσης από τον Αριστοτέλη αποτυπώνεται δραµατικά και στα *Πολιτικά* του. Επειδή η φύση τίποτε δεν κάνει χωρίς σκοπό, παρατηρεί, θα πρέπει να δεχθούµε αναγκαστικά ότι η φύση δηµιούργησε τα πάντα για χάριν των ανθρώπων. Καθώς το θέτει: «τά τε φυτὰ τῶν ζῶων ἔνεκεν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν ... εἰ οὖν ἡ φύσις μὴθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἔνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν. διὸ καὶ ἡ πολεμικὴ φύσει κτητικὴ πῶς ἔσται ..., ἥ δεῖ χρῆσθαι πρὸς τε τὰ θηρία καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλουσιν, ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον». *Πολιτικά* 1256 b 15 -26. Βλ. επίσης, Αριστοτέλης, *Φυσικά*, 198 b 4 -199 b 33. Για την τελεολογική θεώρηση του πραγµατικού από τον Αριστοτέλη, βλ. και Randall, όπ. παρ., σσ. 124-29, 186-88, 225-34.

Εξάλλου, η ιεραρχική δοµή του κοινωνικού εἶναι εκφράζεται στη σχέση *ἀρχειν* και *ἀρχεσθαι* η οποία καθορίζεται από τη φύση· ἄλλοι εἶναι εκ φύσεως προορισµένοι να ἄρχουν και ἄλλοι να ἄρχονται. Η σχέση αυτή εκφράζεται καταρχάς στη διάκριση ψυχῆς και σώµατος και οπωσδήποτε στη σχέση αρσενικού-θηλυκού, κυρίου και δούλου, Ελλήνων και βαρβάρων. Πρόκειται για μια σχέση ιεραρχική και εξουσιαστική, μια σχέση ανωτερότητας και κατωτερότητας, κυριαρχίας και υποταγῆς. *Πολιτικά*, 1252 a κ. ε. και 1254 a κ. ε. και *Ηθικά Νικομάχεια*, 1160 b 32-1161 a 5. Roberts, όπ. παρ., σσ. 56 κ. ε. και 116 κ. ε., Woods, *Class Ideology*, σσ. 218 κ. ε., Πλάγγεσης, όπ. παρ., σσ. 247 κ. ε. Σε ό,τι αφορά τη διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων, εἶναι προφανές ότι ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του υιοθετεί την επικρατούσα στους αρχαίους Έλληνες άποψη έναντι των 'βαρβάρων'. Για τον φιλόσοφο, οι βάρβαροι εἶναι εκ φύσεως δούλοι: «'βαρβάρων δ' Ἑλλήνας ἄρχειν εἰκός', ὡς ταὐτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν». *Πολιτικά*, 1252 b 7-9. Βλ. ενδεικτικά, Μπαγιόνας, όπ. παρ., σσ. 114 κ. ε. και Ste. Croix, όπ. παρ., σσ. 416.

Σε ό,τι αφορά τη συντηρητική ιδεολογία του Αριστοτέλη, βλ. και το ενδιαφέρον σχόλιο του Wolff, όπ. παρ., σσ. 103-4. Ο Wolff, αναφερόµενος στη µαρξιστική ερµηνεία της άποψης του Αριστοτέλη για τη δουλεία, παρατηρεῖ πῶς, σύμφωνα με την ερµηνεία αυτή, ο Αριστο-

Η έμφαση, ωστόσο, στη συντηρητική πολιτική του ιδεολογία θα αδικούσε τον επιστήμονα, κοινωνιολόγο, Αριστοτέλη, ιδιαίτερα σ' ό,τι αφορά τη σύγχρονη πρόσληψη της πολιτικής του φιλοσοφίας. Η συντηρητική του ιδεολογία ως συνέχεια της πλατωνικής προβληματικής, ιδιαίτερα όπως αυτή εκφράζεται στους *Νόμους*,²⁸ είναι ανάγκη να παραμεριστεί ως ιστορικά αναχρονιστική. Άλλωστε, παραμερίζεται εν μέρει και από τις ίδιες τις αναλύσεις του φιλοσόφου που εξηγούν το πολιτικό φαινόμενο. Παραμερίζεται από την προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου στη βάση της αντίληψής του για την ενότητα φύσης και κοινωνίας, πολιτικού και κοινωνικού είναι, αλλά και στη βάση της ρεαλιστικής και συνακόλουθα ιστορικής θεώρησής του της πολιτικής. Ο Αριστοτέλης αναλύει γενικότερα το πολιτικό φαινόμενο στη σχέση του με την οικονομία, την κοινωνική διαστρωμάτωση, το γεωγραφικό περιβάλλον, την παιδεία και τις αξίες στη βάση των οποίων οργανώνεται η κοινωνική ζωή. Η παιδεία, το σύστημα δικαίου, η επιστήμη και ο πολιτισμός εν γένει συναρθρώνονται σε μια ολιστική θεώρηση και ανατομία του πολιτικού που παραπέμπει, με τους αναγκαίους περιορισμούς, στις αναλύσεις του Marx. Στην κατεύθυνση αυτή, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο, ακολουθώντας τον de Ste. Croix, για το 'μαρξιστικό' χαρακτήρα των αναλύσεων του Αριστοτέλη για το πολιτικό φαινόμενο.²⁹

τέλης, στην πραγματικότητα, επιχειρεί να δικαιολογήσει ιδεολογικά ένα θεσμό ο οποίος βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας και εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων.

²⁸ Στην πραγματικότητα, ο Αριστοτέλης συγκροτεί τη δική του ιδεατή πολιτεία, τη δική του 'ουτοπία', με βάση το πρότυπο των *Νόμων* του Πλάτωνα. Βλ. Woods, *Class Ideology*, σσ. 246 κ. ε. και Mulgan, όπ. παρ., σσ. 88 κ. ε.

²⁹ Ste. Croix, όπ. παρ., σ. 79.

Κατά τη γνώμη του σπουδαίου Άγγλου ιστορικού, ο Αριστοτέλης ουσιαστικά προτείνει μια κοινωνιολογική θεώρηση του πολιτικού φαινομένου: αναλύει τις οικονομικές και κοινωνικές προκείμενες του πολιτικού φαινομένου, τη λειτουργία της οικονομίας και την ταξική συγκρότηση της πόλης-κράτους και εξηγεί τους λόγους των κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων. Επιπλέον, ο Αριστοτέλης, παρόλο που δεν μπορούσε να φανταστεί την προοπτική μιας ριζικής αλλαγής που θα καθιστούσε εφικτή μια γενική ευημερία, μια καλύτερη ζωή για το σύνολο των πολιτών, ωστόσο μπόρεσε να καταδείξει την παθολογία της ταξικής κοινωνίας στην οποία ζούσε και να προτείνει μέτρα που, κατά τη γνώμη του, θα ήταν δυνατόν να αμβλύνουν τις αρνητικές συνέπειες της παθολογίας αυτής. Σ' αυτό ακριβώς συνίσταται το μεγαλείο του Αριστοτέλη ως πολιτικού και κοινωνικού στοχαστή.³⁰

Η αριστοτελική πολιτική σκέψη, ανεξάρτητα από το χαρακτηρισμό που θα μπορούσαμε να της αποδώσουμε, εξακολουθεί, κατά τη γνώμη μου, να είναι μια ζωντανή σκέψη, μια σκέψη που εξακολουθεί να γονιμοποιεί τη σύγχρονη προβληματική για το κοινωνικό είναι. Με αφετηρία τις αναλύσεις του Αριστοτέλη, μπορούμε, κατά τη γνώμη μου, να επαναθέσουμε το κοινωνικό ζήτημα στην κορυφή της ατζέντας για τα προβλήματα του παρόντος· να θέσουμε δηλαδή εκ νέου το αίτημα για αναδόμηση του κοινωνικού είναι, για τη συγκρότηση μιας κοινωνίας στην οποία το ιδεώδες της ευδαιμονίας δεν θα αφορά τις κυρίαρχες κοινωνικά ελίτ, αλλά την κοινωνία ως ολότητα. Με αφετηρία τις αναλύσεις του Αριστοτέλη, μπορούμε να θέσουμε εκ νέου το αίτημα της ανατροπής ενός σαθρού και άδικου κοινωνικού συστήματος στην κατεύθυνση συγκρότησης μιας

³⁰ Ste. Croix, όπ. παρ., σσ. 69 κ.ε. Για μια περιεκτική έκθεση του τρόπου με τον οποίο ο Αριστοτέλης προσεγγίζει το πολιτικό φαινόμενο, βλ. τις αναλύσεις του Μπαγιόνα, όπ. παρ., σσ. 47 κ. ε. και 149 κ. ε.

κοινωνίας της ελευθερίας και της ισότητας, μιας δίκαιης κοινωνίας· μιας κοινωνίας στην οποία η ανθρώπινη αλληλεγγύη και δημιουργικότητα θα μπορούσαν να εκφραστούν με πληρότητα και στην οποία το ιδεώδες της 'άριστης πολιτείας' δεν θα ήταν πλέον ένα ουτοπικό ιδεολόγημα, αλλά πρακτική επιδίωξη των ζωντανών κοινωνικών δυνάμεων.

Σε κάθε περίπτωση, η μελέτη της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη μπορεί ως αφετηρία να επαναφέρει το ζήτημα της πολιτικής, που στην χώρα μας αλλά και διεθνώς τείνει να απαξιωθεί πλήρως στη λαϊκή συνείδηση, στην πρώτη γραμμή του ενδιαφέροντός μας για την ανθρώπινη κατάσταση· στην προοπτική συγκρότησης μιας δημοκρατικής κοινωνίας, στην οποία οι έννοιες της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης δεν θα είναι στοιχεία μιας φενακισμένης ρητορικής αλλά συστατικά στοιχεία του κοινωνικού είναι. Στην κατεύθυνση αυτή, είναι επιτακτική ανάγκη η συγκρότηση του συλλογικού υποκειμένου, του φορέα της κοινωνικής αλλαγής καθώς και του φορέα που θα διευθύνει τη συλλογική βούληση για την επιβολή της λαϊκής κυριαρχίας και τη δημιουργία των συνθηκών για την ανθρώπινη χειραφέτηση.

Πηγές.

- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, τόμοι 1-4, επιμ. Δ. Ι. Παπαδής [τόμος 1] και Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου [τόμοι 2-4], Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2006-2009.
- *Πολιτικά*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Παναγής Λεκατσάς, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, [Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων 5-58].
 - *The Politics*, μτφρ. Sinclair, T. A., revised and re-presented by Saunders T. J., Penguin Books, London 1992.
 - *The Politics of Aristotle*, μτφρ. και επιμ. E. Barker, Oxford University Press, Oxford 1958.
 - *Ηθικά Νικομάχεια*, τόμοι 1-2, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής, Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2006.

-- *Physica* [Φυσική Ακρόασις], επιμ W. D. Ross, Oxford University Press, Oxford 1950.

Βιβλιογραφικές ενδείξεις.

Austin, M. M. and P. Vidal-Naquet, *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*, Batsford, London 1977.

Finley, M. I., *The Ancient Economy*, Chatto and Windus, London 1975.

Κοντογιώργης, Γ., *Η θεωρία των επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, Νέα Σύνορα / Λιβάνης, Αθήνα 1982.

Miller, Jr., F. D., *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*, Clarendon Press, Oxford 1995.

